

Aleksandra Golubović - Maja Polić

**ŽIVOT I FILOZOFSKA PROMIŠLJANJA BOŽE
MILANOVIĆA.
U POVODU 120. OBLJETNICE ROĐENJA I 30.
OBLJETNICE SMRTI**

Doc. dr. sc. Aleksandra Golubović
Filozofski fakultet u Rijeci
Maja Polić, prof., Zavod za povijesne
i društvene znanosti HAZU u Rijeci
UDK: 1:929(091)(497.5)MILANOVIĆ, B.
Izvorni znanstveni rad

Božo Milanović (Kringa, 10. X. 1890. – Pazin, 28. XII. 1980.) istarski je svećenik, rodoljub, znanstveni, društveni i kulturni djelatnik. Već od rane dječjačke dobi upijao je hrvatske narodnjačke ideje. Jedan je od istarskih značajnika onoga doba, koji su svojim političkim djelovanjem promicali prava hrvatskoga naroda. Najznačajniji, a ujedno i najplodniji period Milanovićeva života vrijeme je između dvaju svjetskih ratova, kada je bio proganjan od talijanskoga fašističkog okupatora, pa je veći period međuraća proveo u internaciji. Najpoznatiju ulogu imao je kao jedan od predstavnika Istre na Mirovnoj konferenciji u Parizu 1946. godine, na kojoj se odlučivalo o sudbini Istre nakon rata. U članku se razmatra njegov životni put, kao i dio njegove znanstvene djelatnosti vezane uz filozofiju. Naglasak je dan njegovome kršćanskome promišljanju u filozofskome duhu.

Ključne riječi: Božo Milanović, teolog, povjesničar, filozof, rodoljub, društveni i kulturni djelatnik.

* * *

I.

O Boži Milanoviću do sada je napisano i objavljeno mnoštvo znanstvenih i stručnih članaka. Za ovu prigodu izdvajamo članke

Antuna Heka (1982.,¹ 1988.,² 1990.³ i 1991.⁴), Mile Bogovića (1995.),⁵ Željka Klaića (1995.),⁶ Miroslava Bertoše (2000.)⁷ i Mladena Vukčevića (2006.).⁸ Spomenut je u knjizi Milana Rakovca (2009.).⁹ Tu je i *Msgr. dr. Božo Milanović. Život i djelo. Zbornik radova* (1994.).¹⁰ U ovome radu posebna je pozornost pridana njegovim skriptama iz područja filozofije, koje je pripremao za svoje studente na Visokoj teološkoj školi u Pazinu.

II.

Božo Milanović rođen je 10. listopada 1890. god. u istarskome mjestu Kringa, u to doba, kao i danas, u općini Tinjan.¹¹ Njegova obitelj bavila se poljoprivredom i živjela vrlo skromno. Već u ranim dječaćkim danima u njegovo biće utkane su snažne karakterne osobine koje će se kasnije izoštriti i manifestirati na vrlo pozitivan način, pomažući mu lakše se suočiti sa životnim nedaćama. Veliku ulogu pri tome imao je njegov otac Jakov, usađujući u sinovljevu svijest hrvatski rodoljubni duh, kao i angažman na djelovanju za zajedničke potrebe, što će se tijekom cijeloga njegova života mnogostruko manifestirati.¹² Tako Milanović u svojoj biografiji piše kako ga je otac jutrom budio riječima: “*Ustaj, rode, Hrvatska te zove.*“ te „*Diži se na noge junačke i na vruće žile.*“¹³

1 HEK, Antun, *Božo Milanović*, Istarska Danica 1982, Pazin, 1981., str. 28-35.

2 ISTI, *O životnom putu i djelu dra Bože Milanovića*, Pazinski memorijal, Pazin, 1988.

3 ISTI, *Božo Milanović i borba istarskog svećenstva protiv fašizma*, Pazinski memorijal, 15, 21, Pazin, 1990., str. 179-185.

4 ISTI, *Životno djelo Bože Milanovića*, Istarska Danica, Pazin, 1991., str. 33-43.

5 BOGOVIĆ, Mile, *Historiografsko djelo Bože Milanovića*, Pazinski memorijal, 19, 23/24, Pazin, 1995., str. 199-209.

6 KLAJČIĆ, Željko, *Božo Milanović u tisku 1925. i 1926. godine*, Istarska Danica, Pazin, 1995., str. 101-105.

7 BERTOŠA, Miroslav, *Epistolarno svjedočanstvo o monsinjoru Boži Milanoviću. Uz 110. obljetnicu rođenja i 20. obljetnicu smrti karizmatičnog Istranina*, Forum, 39, knj. 72, 1/3, Zagreb, 2000., str. 226-245.

8 VUKČEVIĆ, Mladen, *Osvrt na Milanovićevo životno djelo 'Hrvatski narodni preporod u Istri'*, Bujština. Književno-povijesni zbornik, Umag, 2006., str. 108-114.

9 RAKOVAC, Milan, *Sinovi Istre*, Pula, 2009.

10 *Msgr. dr. Božo Milanović. Život i djelo. Zbornik radova*, Pazin, 1994.

11 MILANOVIĆ, Božo, *Moje uspomene (1900-1976)*, Pazin, 1976., str. 6; HEK, A., *Božo Milanović*, n. dj., str. 28.

12 Isto; HEK, A., *Životno djelo...*, n. dj., str. 33.

13 HEK, A., *Božo Milanović*, n. dj., str. 28.

Majka Ana, djevojačkoga prezimena Čehić, podrijetlom iz župe Baderna na Poreštini, preminula je prije njegova šestoga rođendana. „Tada, kaže sam Milanović, još nisam shvaćao tu veličinu nesreće koja me je zadesila, ali sam i tada i kasnije osjećao da se nemam kome požaliti ni povjeriti svoje najintimnije osjećaje.“¹⁴

U školu je krenuo u rodnome mjestu, gdje je i ministrirao; već je u ranoj dobi od župnika jednom ušteđenom krunom kupio molitvenik biskupa Jurja Dobrile *Otče, budi volja tvoja!*,¹⁵ koji će tijekom života nekoliko puta preizdavati.¹⁶

Kada je završio peti razred, otac ga je upisao u prvi razred hrvatske klasične „Carsko-kraljevske velike državne gimnazije“ u Pazinu.¹⁷ Pretpostavljamo da je bio izvrstan đak, s obzirom da je nakon trećega razreda primao stipendiju koju je osiguravao biskup Dobrila.¹⁸ U to doba, prema A. Heku, pada njegova „(...) glavna formacija, sazrijevanje i počeci djelovanja (...).“¹⁹ Iz četvrtoga razreda sačuvana je Milanovićeva zbirka pjesama koja, dodaje Hek, „(...) očituje stanje spremnosti njegova duha da uđe u okršaje što mu ih sudbina nuđa.“²⁰

Njegova volja za učenjem i istraživanjem manifestirala se i u zamolbi upućenoj tadašnjemu ravnatelju škole da mu iz školske knjižnice posudi nekoliko knjiga; pukom slučajnošću ravnatelj mu je posudio knjige iz područja astronomije, biljnoga i životinjskoga svijeta, što ga je potaklo da zavoli i prirodne predmete.²¹ Stoga je pokazao sklonost postizanju zavidnih rezultata i iz prirodnih znanosti. Naime, u završnome je razredu krenuo u otkrivanje načina da se magnetska sila pokuša uporabiti kao energija; nekoliko godina ka-

14 MILANOVIĆ, B., *Moje uspomene*, n. dj., str. 6.

15 Dobrilin molitvenik do sada je doživio dvadeset pet izdanja (posljednje je iz 2006. godine).

16 MILANOVIĆ, B., *Moje uspomene*, n. dj., str. 6.

17 O programu obrazovanja Milanović ističe kako su se ondje u prvome razredu od jezika učili hrvatski, njemački i latinski, po izboru i talijanski, a u višim razredima i grčki jezik. O zahtjevnosti školskoga programa, a možda i o nevoljskosti đaka da dovrše svoje obrazovanje, svjedoči i činjenica da je od upisanih đaka školu završila „(...) jedna četvrtina ili još manje.“ *Isto*, str. 6; HEK, A., *Božo Milanović*, n. dj., str. 28. *Usp. Hrvatska gimnazija u Pazinu. 1899. - 1999. Zbornik*, Pazin, 1999.

18 MILANOVIĆ, B., *Moje uspomene*, n. dj., str. 7.

19 HEK, A., *Životno djelo*, n. dj., str. 33.

20 *Isto*.

21 MILANOVIĆ, B., *Moje uspomene*, n. dj., str. 7; HEK, A., *Božo Milanović*, n. dj., str. 28.

snije od Patentnoga ureda u Beču zatražio je patent za stroj kojim bi to izveo te sredstva za njegovu izradu.²² Patent je dobio 1913. god., što je pobudilo veliko zanimanje.²³

U njegovim gimnazijskim danima – kako sâm kaže – njegovan je «*narodni panslavistički duh*», ali i onaj protuaustrijski te protutalijanski.²⁴ U to je vrijeme Mahnićev katolički pokret doživljavao svoj zamah,²⁵ pa je nekolicina đaka, među kojima i Milanović, prisustvovalo predavanjima predstavnika toga pokreta.²⁶ Aktivno se uključivši, postao je i predsjednikom katoličko-narodne đачke organizacije, a 1908. god. bio je nazočan susretu hrvatskih katoličkih đaka održanome u Trstu.²⁷ No zbog neslaganja između teističkih i ateističkih đачkih skupina, došlo je do podvajanja. Kako bi se to suzbilo, zajednička okupljanja odvijala su se pod budnim okom izabranoga profesora.²⁸ Na tim je sastancima mladi Milanović održao i više predavanja, a sudjelovao je i u izdavanju lista duhovitoga sadržaja *Daj napred*, zahvaljujući kojemu se polako oko njega i njegovih sumišljenika okupljao sve veći broj đaka.²⁹ Također, okretali su se i prema hrvatskome seljačkom stanovništvu, obilazeći ga te za njih organizirali različita predavanja, sastanke, ali i prigodne igrokaze; u te su se aktivnosti polako uključivali i svećenici.³⁰

Milanovićeva vrijednost pri tome vidjela se i 1909. godine, kada je njegov govor – *Naše stanovište (narodno, vjersko i demo-*

22 MILANOVIĆ, B., *Moje uspomene*, n. dj., str. 7, 8.

23 Dobio je čak i ponude nekih poduzeća s njemačkoga i belgijskoga prostora, no bez postojanja sredstava njegova se zamisao nije realizirala. *Isto*, str. 8.

24 *Isto*.

25 Usp. BOZANIĆ, Anton – STRČIĆ, Petar, *Mahnić i njegova Staroslavenska akademija. U povodu prijenosa posmrtnih ostataka krčkog biskupa dr. Antuna Mahnića iz Zagreba u Krk, 23. studenoga 2002. godine*, Krk – Rijeka, 2002.

26 S obzirom da je u gimnazijama bilo zabranjeno okupljanje, ta su se predavanja najprije održavala u okolici Pazina, potom i u jednoj prostoriji franjevačkoga samostana u Pazinu. MILANOVIĆ, B., *Moje uspomene*, n. dj., str. 8.

27 *Isto*, str. 9; HEK, A., *Božo Milanović*, n. dj., str. 29.

28 MILANOVIĆ, B., *Moje uspomene*, n. dj., str. 9.

29 Milanović je nazočio na više takvih okupljanja od kojih su neka organizirana u ostalim hrvatskim krajevima, primjerice u Splitu 4. kolovoza 1909. godine. Na tome je skupu bilo nazočno preko sedam stotina sveučilištaraca i gimnazijalaca. Negdje je čak održao i predavanje. *Isto*, str. 9, 10; HEK, A., *Božo Milanović*, n. dj., str. 29.

30 HEK, A., *Životno djelo*, n. dj., str. 34; ISTI, *Božo Milanović*, n. dj., str. 29.

kratsko) – na sastanku katoličkih đaka istarska svećenička zajednica prihvatila kao svoje stajalište.³¹

III.

Gimnazijsko obrazovanje završio je položenom maturom u srpnju 1910. godine.³² Potom odlazi u Centralno bogoslovsko sjemenište u Gorici, gdje je pokazao veliko zanimanje za dogmatiku, a bavio se i filozofijom.³³ Tako je na trećoj godini napisao tekst iz estetike, a objavljen mu je i jedan članak.³⁴ Postavši predsjednikom *Akademskoga društva Dobrila*, intenziviralo se njegovo djelovanje s istarskom katoličkom mladeži; u tome je svojstvu bio sudionikom osnivanja više mladenačkih društava. Naime, posebna pozornost pridavala se istarskoj mladeži, kako bi se na nju ostavio utjecaj prije svega, na nacionalnome, političko-demokratskom, potom i u vjerskom, gospodarskom te prosvjetnom polju. Tako je u tri godine na istarskome prostoru osnovano čak devetnaest društava oko kojih je bilo okupljeno 3000 đaka.³⁵ Nastavljeno je i njegovo aktivno sudjelovanje u različitim manifestacijsko-kulturnim aktivnostima, primjerice na proslavi 100. godišnjice rođenja biskupa Jurja Dobrile.³⁶

Milanović je tada sudjelovao i u epizodi potaknutoj od strane zagrebačkih bogoslova, koji su pak od bogoslova u Gorici tražili da se pridruže protestu kod prestolonasljednika Franje Josipa I. i nuncija u Beču. Cilj toga bilo je sprečavanje zahtjeva Mađara upućenoga

31 HEK, A., *Životno djelo*, n. dj., str. 35.

32 MILANOVIĆ, B., *Moje uspomene*, n. dj., str. 10.

33 U Gorici su studirali hrvatski, slovenski i talijanski bogoslovi iz Goričke nadbiskupije, te iz Tršćansko-koparske, Porečke i Pulske i Krčke biskupije. *Isto*, str. 11; HEK, A., *Božo Milanović*, n. dj., str. 30.

34 Riječ je o članku *Gibanje tvari i postojanost Boga*, Hrvatska straža, XI, 1-6, Zagreb, 1903., str. 191-204.

35 HEK, A., *Životno djelo*, n. dj., str. 35. Vezano uz ta društva, Milanović je u kolovozu 1912. sudjelovao i na taboru u Bermu kojemu je – prema njegovoj procjeni – nazočilo 800 do 1000 članova mladenačkih društava iz brojnih mjesta središnje Istre. Godine 1913. održavao je i trodnevni tečaj za odgoj voditelja mladenačkih društava. MILANOVIĆ, B., *Moje uspomene*, n. dj., str. 13, 14; HEK, A., *Božo Milanović*, n. dj., str. 30.

36 Proslava je održana 16. travnja 1912. u Tinjanu, a jedan od govornika bio je dr. Matko Laginja. Istoga dana svečanost je nastavljena u Dobrilinu rodnome mjestu. MILANOVIĆ, B., *Moje uspomene*, n. dj., str. 11; HEK, A., *Božo Milanović*, n. dj., str. 30.

Svetoj Stolici, s namjerom da se tadašnja Rijeka odijeli od Senjske biskupije.³⁷

IV.

Za svećenika je zaređen u Trstu 7. srpnja 1914., a mladu je misu slavio u rodnoj Kringi 19. srpnja.³⁸ Mjesec dana iza toga započeo je prvu službu, i to u Pićnu, gdje je imenovan pomoćnikom župnika i kancelarom Sv. Katarine.³⁹ Ondje je bio vrlo aktivan – pribavio je harmonij, inicirao uvođenje pjevane mise, a predavao je i vjeronauk.⁴⁰ Pored svoje nacionalne djelatnosti, pokazao je i smisao za praktične stvari, primjerice oko crkve sv. Katarine dao je posaditi stotinu borova.⁴¹

Početak Prvoga svjetskog rata austrijske vlasti u tadašnjoj istarskoj pokrajini zatvarale su pojedince koji su zagovarali ujedinjenje s Kraljevinom Srbijom. Milanović svjedoči kako su i njegov otac i brat neosnovano bili prokazani te su i zatvoreni.⁴² U prosincu iste godine i on sâm je uhićen, te je u pazinskome zatvoru proveo pedeset dana.⁴³

Zahvaljujući svojoj snalažljivosti, godine 1915. uspio je od propasti spasiti *Tiskovno društvo u Pazinu*, a iduće je godine postao i njegovim blagajnikom.⁴⁴ S obzirom da je Dobrilin molitvenik bio rasprodan, Milanović odlučuje narodu Istre dati novo izdanje koje bi bilo prilagođeno novonastalim prilikama, pa je uz pomoć svećenika i pjesnika Jakova Cecinovića sastavio novi molitvenik – *K mladosti vječnoj!*⁴⁵

Pred kraj rata Milanović se namjeravao posvetiti izradi dotorske disertacije iz područja teologije, pri Augustineumu u Beču, pa se

37 Milanović je sastavio brzojav za nuncija na latinskome jeziku. MILANOVIĆ, B., *Moje uspomene*, n. dj., str. 12.

38 *Isto*, str. 16.

39 *Isto*, str. 17.

40 *Isto*.

41 HEK, A., *Životno djelo*, n. dj., str. 36.

42 MILANOVIĆ, B., *Moje uspomene*, n. dj., str. 18.

43 Neko je vrijeme bio s ocem i bratom u istome zatvoru. U pritvoru je imao određene privilegije: imao je zasebnu sobu, zatim dopušteno mu je korištenje prostorije u kojoj je sudac preslušavao kažnjenike, a imao je i posebnu prehranu koju je sam i plaćao. *Isto*, str. 19, 20.

44 MILANOVIĆ, B., *Moje uspomene*, n. dj., str. 22, 23; HEK, A., *Božo Milanović*, n. dj., str. 30.

45 MILANOVIĆ, B., *Moje uspomene*, n. dj., str. 23.

za pomoć obratio dr. Josipu Ujčiću,⁴⁶ koji mu je u svibnju 1915. god. pomogao odrediti njezin naslov – *O pogreškama koje se po mišljenju sv. Tome Akvinskog protive ljubavi, usporedivši ih s onima o kojima raspravlja sv. Alfonz u moralci.*⁴⁷ Na studij u Augustineum odlazi početkom 1918. godine.⁴⁸ Do ljeta je dovršio disertaciju od ukupno sedamdeset stranica na latinskome jeziku; Sveučilište ju je prihvatilo i odobrilo 1. lipnja 1918. godine.⁴⁹ No, kako je koncem rata ukinut Augustineum, Milanović ju nije uspio i obraniti.⁵⁰

V.

Završetkom rata u Istru prodiru talijanski odredi.⁵¹ Tada započinje njegova dugogodišnja borba s talijanskim fašističkim neprijateljima, zahvaljujući kojoj će u više navrata biti zatvaran, premlaćivan te protjeravan. No sve to nije spriječilo njegovu volju da pomogne hrvatsku nacionalnu borbu u Istri, te da se zalaže za narodni jezik. Milanović tada dolazi na mjesto župnika u svojoj rodnoj Kringi.⁵²

Jedna od prvih smicalica talijanskih okupatora u međuraću, koja je za cilj imala privlačenje lokalnoga hrvatskog stanovništva na talijansku stranu, bilo je dijeljenje hrane siromašnome, izgladnjelome stanovništvu. Milanović je od strane vojne vlasti bio zadužen za nadgledanje podjele; no, kako je ta akcija proglašena političkom, podjela je obustavljena.⁵³

Koncem 1918. te početkom 1919. god. politička se situacija u Istri smirila, stoga se Milanović posvetio proučavanju Biblije, a koncem 1919. god. s uspjehom je položio „rigoroz“ iz toga područja.⁵⁴

46 J. Ujčić kasnije je bio beogradski nadbiskup. *Isto*. HEK, A., *Božo Milanović*, n. dj., str. 30.

47 Naslov na latinskom jeziku glasi *De vitiis caritati oppositis ad mentem S. Thomae Aquinatis, collatis iis, quae S. Alfonsus in Theologia morali de eisdem tractat*. MILANOVIĆ, B., *Moje uspomene*, n. dj., str. 23. O tome usp. HEK, A., *Životno djelo*, n. dj., str. 36.

48 MILANOVIĆ, B., *Moje uspomene*, n. dj., str. 23-26.

49 Jedno od stajališta koje je u disertaciji zagovarao, a u skladu s promišljanjem Tome Akvinskoga, jest ideja da je s moralne strane dopuštena pobuna koja za svrhu ima promjenu vlasti. To nije naišlo na odobravanje moralista u Monarhiji. *Isto*, str. 26.

50 MILANOVIĆ, B., *Moje uspomene*, n. dj., str. 26; HEK, A., *Životno djelo*, n. dj., str. 36; *Isti*, *Božo Milanović*, n. dj., str. 31.

51 MILANOVIĆ, B., *Moje uspomene*, n. dj., str. 29.

52 MILANOVIĆ, B., *Moje uspomene*, n. dj., str. 29; HEK, A., *Božo Milanović*, n. dj., str. 33.

53 MILANOVIĆ, B., *Moje uspomene*, n. dj., str. 29.

54 *Isto*, str. 30, 31.

Te je godine u starome župnom uredu u Kringi otvorio čitaonicu, a neke je čak poslao na gimnazijsko obrazovanje u Kr. SHS/Jugoslaviju, primjerice u Travnik.⁵⁵

S obzirom da je stanovništvo Istre nakon rata ostalo bez glasila, a ona iz Kr. SHS nisu stizala, Milanović je u rujnu 1919. god. bio jedan od inicijatora ponovnoga izdavanja *Pučkog prijatelja*, a jednom mjesečno u listu je objavljivan prilog *Razumni gospodar*.⁵⁶ Ova akcija smetala je fašistima, pa su provalili i oštetili pazinsku tiskaru gdje je taj list pripreman, no to je sanirano, pa se njegovo izlaženje nastavilo. Ovakav razvoj situacije nije bio po volji fašistima, stoga su odlučili u potpunosti uništiti tiskaru, ne bi li onemogućili daljnje izlaženje lista; tako su sredinom 1920. god. izazvali nered, uništivši strojeve i namještaj.⁵⁷ S obzirom da više nije bilo moguće list izdavati u Istri, Milanović je odlučio njegovo tiskanje prebaciti u Trst, gdje je bilo sjedište Političkoga društva *Edinost*.⁵⁸ Tako je *Pučki prijatelj* postao jedini hrvatski list koji je ondje u to vrijeme izlazio.

Situacija u Istri pogoršala se potpisivanjem Rapallskoga ugovora, kojim je Istra bila anektirana,⁵⁹ uslijedila su česta nasilja nad domaćim, hrvatskim stanovništvom. «*Fašisti, opskrbljeni oružjem i novcem, bilježi Milanović, sa dopuštanjem talijanske vlade radili su u Istri što su htjeli. Dok su se u Italiji borili protiv komunista, u nas su napadali 'crnokošuljaši' hrvatske narodnjake i ustanove, a ni za najveće zločine nisu kažnjavani. Ako je tko formalno dospio nekoliko dana u zatvor, ispušten je bez sudske rasprave i kazne. Kad su se fašisti odlučili na zločin, dogovorili su se s karabinijerima, da ih ne*

55 *Isto*, str. 31. I kasnije je Milanović slao čak na daljnje obrazovanje pa je tako, primjerice, budućega nadbiskupa Josipa Pavlišića nakon osnovne škole poslao u slovenski zavod *Alojzijevišče* u Goricu. *Isto*, str. 92.

56 Urednikom *Pučkog prijatelja* postao je Malološinjanin Antun Belanić. *Isto*, str. 33; HEK, A., *Božo Milanović*, n. dj., str. 31.

57 Neposredan povod napada bio je članak o posjetu kralja Aleksandra Zagrebu i Ljubljani. MILANOVIĆ, B., *Moje uspomene*, n. dj., str. 35, 36; HEK, A., *Životno djelo*, n. dj., str. 37.

58 Urednikom lista postao je hrvatski novinar Antun Ekar, a upravu je preuzeo Srećko Jop, predsjednik mladenačkoga društva u Sv. Petru u Šumi, koji će 20-ih godina pristati uz fašiste te u zagrebačkome listu *Obzor* objaviti uvredljiv članak protiv Milanovića. MILANOVIĆ, B., *Moje uspomene*, n. dj., str. 37, 70, 71, 79 i dalje. O tome usp. Ž. KLAJČ, n. dj.

59 Rapallski ugovor potpisan je 12. studenoga 1920. između Kr. Italije i Kr. SHS. Njime je riješeno tzv. *jadransko pitanje*, odnosno utvrđene su poslijeratne granice na istočnoj obali Jadrana. *Rapallski ugovor, 12. novembra 1920. Zbirka dokumenata*, Zagreb, 1950.

bi smetali.»⁶⁰ Nakon pola godine talijansko je stanovništvo organiziralo proslavu toga čina. Kako bi Hrvati reagirali na adekvatan način, pokazujući svoje neslaganje ugovorom, Milanović je kupio više metara crnoga platna od čega su napravljene zastave koje su na sam dan proslave izvješene na zidovima kuća i stablima «(...) od Sv. Petra u Šumi preko Kringe, Sv. Lovreča i dalje do mora».⁶¹ Bio je to jasam izraz nezadovoljstva aneksijom i okrutnošću talijanskoga režima.

Nakon provedenih izbora za rimski parlament u svibnju 1921. godine za Milanovića su nastupili «*najteži dani*»; fašisti su ga tada pokušali istjerati iz njegova rodnoga mjesta i župe. Skupina fašista, koja se nastanila u susjedstvu župnoga stana, terorizirala je sve njegove posjetitelje.⁶² Milanovića su čak primorali potpisati izjavu kako neće više čitati niti jedne hrvatske ni slovenske novine, a, ukoliko to ne učini, protiv njega će biti poduzete oštre mjere. Milanović, naravno, na to nije pristao te je tražio da o tome razgovara s predsjednikom ili nekim od delegata pazinskoga fašija.⁶³ Tjedan dana prije izbora, ne bi li ga maknuli iz mjesta, dvadeset pet fašista upalo je u župni stan, a pri tome su uništili sve što su mogli, čak i župni arhiv te Milanovićeve osobne knjige, koje je tadašnji predsjednik fašija zapalio.⁶⁴ Mlateći ga u više navrata, odveden je u Pulu, odakle je uspio poslati poruku dr. Wilfanu, predsjedniku Političkoga društva *Edinost*.⁶⁵ Nakon Wilfanova protesta vladi u Rimu, Milanović je pušten, no morao se prisilno skloniti ne bi li činio bilo kakav oblik propagande.⁶⁶ Zaključujemo da je njegov utjecaj bio vrlo snažan te ga se stoga talijanska strana s pravom bojala.

U mjesecima koji su uslijedili u više je navrata u njegovu župnome stanu izvršena premetačina, a on sâm doživljavao je stalne prijetnje.⁶⁷

U Istri je tada na Milanovićev prijedlog osnovan pododbor društva *Edinost*, s obzirom da je to područje bilo u potpunosti zane-

60 MILANOVIĆ, B., *Moje uspomene*, n. dj., str. 38, 39.

61 *Isto*, str. 38.

62 MILANOVIĆ, B., *Moje uspomene*, n. dj., str. 44, 45; HEK, B., *Životno djelo*, n. dj., str. 37.

63 MILANOVIĆ, B., *Moje uspomene*, n. dj., str. 45.

64 *Isto*, str. 46, 47.

65 *Isto*, str. 47.

66 *Isto*.

67 *Isto*, str. 49-53.

mareno; Milanović je postao predsjednikom toga pododbora, čija je namjera bila okupiti istarske političke djelatnike katoličko-socijalne te narodno-liberalne orijentacije.⁶⁸

Početak 1922. god. Milanović napušta Istru. Naime, obaviješten je da «(...) *fašisti iz 18 raznih mjesta u Istri namjeravaju doći u Kringu (...)*» s namjerom da ga ubiju.⁶⁹ Na vlastiti zahtjev odmah je premješten u slovensko predgrađe Trsta u župu sv. Ivana te je ondje započeo službu.⁷⁰

Tu se odmah posvetio političkoj djelatnosti, pa je postao predsjednikom Istarskoga pododbora Političkoga društva *Edinost*, zatim je bio jedan od osnivača *Društva sv. Mohora*, koje je do 1927. god. imalo već 3500 članova.⁷¹ Isto tako, posvetio se i nakladničkoj djelatnosti, sa svrhom daljnjega održavanja nacionalne svijesti istarskih Hrvata i Slovenaca.⁷² Jedan od prvih koraka bilo je preuzimanje uređivanja *Pučkoga prijatelja*, od 1925. god. *Istarske Danice*, a priređivao je i tiskao molitvenike, primjerice 10. izdanje *Dobrilina Otče, budi volja tvoja*, tiskanoga u nakladi od 6000, a kasnije i u 10.000 primjeraka – za cilj su imale održavanje hrvatskoga jezika među hrvatskim stanovništvom Istre.⁷³

Ističemo ovdje i njegovu brigu za sjemeništare i bogoslove, koje je materijalno i moralno pomagao.⁷⁴ Na njih je imao i ideološki utjecaj, što možemo jasno iščitati iz njegova opsežna pisma na dva-deset pet stranica upućena bogoslovima, u kojemu je «(...) *analizirao situaciju, izložio gledište i ciljeve, dao idejne i akcione direktive*».⁷⁵

Svoje dugogodišnje djelovanje u Trstu Milanović je podijelio u pet segmenata: «*1. Izdavanje knjiga Društva sv. Mohora za Istru i molitvenika. 2. Briga za hrv. istarske sjemeništare i bogoslo-*

68 *Isto*, str. 53. O tome više HEK, A., *Životno djelo*, n. dj., str. 40.

69 MILANOVIĆ, B., *Moje uspomene*, n. dj., str. 54.

70 *Isto*, str. 55; HEK, A., *Životno djelo*, n. dj., str. 37.

71 Društvo je djelovalo do 1940. godine. MILANOVIĆ, B., *Moje uspomene*, n. dj., str. 66-68. Usp. HEK, A., *Životno djelo*, n. dj., str. 38.

72 HEK, A., *Životno djelo*, n. dj., str. 38.

73 Do 1934. tiskana su još četiri izdanja Dobrilina molitvenika. Svaka naklada imala je deset tisuća primjeraka. MILANOVIĆ, B. *Moje uspomene*, n. dj., str. 69.

74 HEK, A., *Životno djelo*, n. dj., str. 39.

75 Pismo nosi nadnevak 1. veljače 1938. godine. *Isto*, str. 39; ISTI, *Božo Milanović*, n. dj., str. 31.

ve. 3. Održavanje veze s biskupima. 4. Održavanje veze s hrv.-slov. svećenicima. 5. Održavanje veze s prijateljima u Hrvatskoj».⁷⁶

VI.

Prve dvije godine Drugoga svjetskog rata – od travnja 1941. do rujna 1943. – Milanović je bio u konfinaciji u Bergamu blizu Milana.⁷⁷ Ondje je počeo pisati povijest Istre, i to na osnovi svojih sjećanja.⁷⁸ Potajice se sastajao sa župnicima te sjemeništarcima iz Istre.⁷⁹

Kapitulacijom Italije u rujnu 1943. godine Milanović je od njemačkoga zapovjednika u Bergamu dobio dopuštenje za povratak u Trst, gdje se ponovno prihvatio izdavačke djelatnosti; ponovno tako izdaje kalendare, molitvenike, katekizme i dr.⁸⁰

VII.

Po završetku rata nastavlja se Milanovićeva aktivnost, ali sada «posustaje mladenački polet, ali donose plodove njegov ugled, iskustvo, realizam, upornost, strpljivi rad».⁸¹ Predstavnici nove vlasti u Istri i Hrvatskoj s njime su uspostavili kontakt kako bi dobili potporu Katoličke crkve za pregovore o državnoj granici.⁸² Milanović je zauzvrat od jugoslavenskih vlasti zatražio da mu se omogući utemeljenje hrvatskoga sjemeništa s osam razreda gimnazije, zatim istarskoga svećeničkog društva, izdavanje jednoga vjerskoga lista, podučavanje vjeronauka u školama i nastavak djelovanja Društva sv. Mohora za Istru.⁸³

Također, sudjelovao je i u radu Pariške mirovne konferencije 1946. godine, na kojoj se odlučivalo o sudbini Istre u poraću.⁸⁴ Ključnu ulogu odigrao je upravo Milanovićev angažman, kao i osta-

76 MILANOVIĆ, B., *Moje uspomene*, n. dj., str. 90.

77 *Isto*, str. 90.

78 *Isto*, str. 111.

79 *Isto*.

80 *Isto*, str. 113.

81 HEK, A., *Životno djelo*, n. dj., str. 41.

82 *Isto*; MILANOVIĆ, B., *Moje uspomene*, n. dj., str. 120.

83 MILANOVIĆ, B., *Moje uspomene*, n. dj., str. 121, 122.

84 O tome usp. *Istra i Slovensko primorje. Borba za slobodu kroz vjekove*, Beograd, 1952.; KOSTIĆ, Uroš, *Oslobođenje Istre, Slovenačkog primorja i Trsta 1945.*, Beograd, 1978.

lih istarskih svećenika pri susretima s međusavezničkom komisijom za razgraničenje u ožujku 1946. godine; netom prije toga, na susretu u Franjevačkome samostanu u Pazinu, svećenici izjavljuju «(...) *da mora biti Istra iz etničkih, geografskih i ekonomskih razloga definitivno priključena demokratskoj Federativnoj Jugoslaviji*», a naš narod posjeduje «(...) *pravo da dođe do narodne i demokratske slobode u zajednici sa svojom istokrvnom braćom*». ⁸⁵ Tome je susretu prisustvovao i predsjednik Vjerske komisije iz Zagreba dr. Svetozar Rittig, što je bio evidentan dokaz važnosti toga sastanka. ⁸⁶

Na poziv predsjednika Vlade NR Hrvatske Vladimira Bakarića, Milanović je tada – koristeći se podacima crkvene statistike – dokazivao da Istra i Slovensko primorje moraju pripasti jugoslavenskoj državi. ⁸⁷ Za boravka u Zagrebu sastavio je četiri članka – *Zašto mora Julijska Krajina pripasti Jugoslaviji?*, *Wilsonova linija značila bi za Jugoslaviju gubitak Istre*, *Zašto bi plebiscit u Istri bio prevelika krivica za Hrvate u Istri?* i *Talijanstvo Trsta*, koje je zatim predao Bakariću. ⁸⁸ Podaci koje je prikupio, zajedno s četrdeset sedam ostalih hrvatskih svećenika, bili su jedan od glavnih argumenata da je Istra pripala tadašnjoj Jugoslaviji, u čijem se sastavu nalazila Hrvatska. ⁸⁹ Njihovi argumenti imali su veću snagu pred saveznicima, s obzirom da nisu bili idejno-politički motivirani.

Granice su dogovorene Pariškim mirovnim sporazumom 1947. godine prema etničkome načelu, pa je zbog toga načela Trst pripao Italiji, a Istra Hrvatskoj. ⁹⁰ Glavni dokument prema kojemu se u Parizu postupalo bila je *Spomenica hrvatskog svećenstva u Istri Savezničkoj komisiji za razgraničenje Julijske krajine* donesena u Pazinu 12. veljače 1946. godine. ⁹¹ Spomenicu je donio *Zbor svećenika sv. Pavla za Istru*, a potpisali su je predsjednik Tomo Banko, tajnik Miro Bulešić, odbornici Božo Milanović, Leopold Jurca, Josip Pavlišić, Antun Cukarić i Srećko Štifanić, kao i 48 članova odbora.

⁸⁵ HEK, A., *Životno djelo*, n. dj., str. 41. Usp. i MILANOVIĆ, B., *Moje uspomene*, n. dj., str. 124.

⁸⁶ MILANOVIĆ, B., *Moje uspomene*, n. dj., str. 124.

⁸⁷ *Isto*, str. 127.

⁸⁸ *Isto*.

⁸⁹ HEK, A., *Božo Milanović*, n. dj., str. 34.

⁹⁰ O tome više u: MILANOVIĆ, B., *Moje uspomene*, n. dj., str. 139 i dalje.

⁹¹ *Isto*, str. 135-137.

Svećenici su u *Spomenici* prikazali sve strahote koje su od Talijana podnosili Hrvati, naročito svećenici od 1918. do 1943. godine.⁹²

Zbog svih zasluga na mirovnoj konferenciji u Parizu kao i za ostatak Milanovićeve djelovanja, u Kringi je u njegovu čast postavljena spomen-ploča na zgradi u kojoj je živio i radio.

VIII.

Osim toga, nakon rata nastavio je svoju ustaljenu djelatnost, ali sada u novim okolnostima. Koncem 1946. god. iz Trsta se preselio u Pazin, gdje je preuzeo dužnost ravnatelja sjemenišne gimnazije; na toj je dužnosti ostao do 1968. godine.⁹³ Vodio je i Visoku teološku školu u Pazinu, predavao je i pisao udžbenike, o čemu će u nastavku biti više riječi.⁹⁴

U poratnome razdoblju napisao je i objavio više knjiga o novovjekovnoj i suvremenoj povijesti Istre. Primjerice, *Istra u osvitu narodnog preporoda 1797.-1860.*,⁹⁵ *Hrvatski narodni preporod u Istri* u dva izdanja;⁹⁶ tu su i knjige *Preporoditelj Istre biskup dr. Juraj Dobrila*⁹⁷ te *Moje uspomene (1900–1976)*.⁹⁸ Postumno je u dva nastavka objavljena *Istra u 20. stoljeću. Zabilješke i razmišljanja o proživljenom vremenu*.⁹⁹

Vodio je Istarsko književno društvo sv. Ćirila i Metoda u Pazinu, koje je nastavilo vjersko-izdavačku i publicističko-prosvjetiteljsku djelatnost Društva sv. Mohora za Istru. Dobio je više državnih odličja, počasni naslov prelata Njegove Svetosti, počasni doktorat zagrebačkoga Teološkoga fakulteta.¹⁰⁰

Božo Milanović preminuo je u Pazinu 28. prosinca 1980. godine.¹⁰¹

92 *Isto*.

93 *Isto*, str. 208.

94 HEK, A., *Božo Milanović*, n. dj., str. 35.

95 MILANOVIĆ, Božo, *Istra u osvitu narodnog preporoda 1797.-1860.*, Pazin, 1960.

96 ISTI, *Hrvatski narodni preporod u Istri*, I, Pazin, 1967.; II, Pazin, 1973.

97 ISTI, *Preporoditelj Istre biskup dr. Juraj Dobrila*, Pazin, 1970.

98 ISTI, *Moje uspomene*, n. dj.

99 ISTI, *Istra u 20. stoljeću. Zabilješke i razmišljanja o proživljenom vremenu*, Pazin, I, 1992.; II, Pazin, 1996.

100 Usp. B. MILANOVIĆ, *Moje uspomene*, n. dj., str. 203, 204, 209 i dalje.

101 *Milanović, Božo*, Istarska enciklopedija, Zagreb, 2005., str. 489.

IX.

U pazinskoj Visokoj teološkoj školi predavao je filozofske kolegije. Taj je zadatak vrlo ozbiljno shvatio, o čemu nam svjedoči i velik trud koji je uložio u pisanje skripti, u prvome redu iz *povijesti filozofije*, koja je i danas u sličnoj formi zastupljena u srednjoškolskom programu, odnosno prijevodima, tj. svojevrsnim kompilacijama temeljnih filozofskih disciplina. Pripremio je, naime, i skripte iz *etike*, *ontologije*, *kozmiologije* i *teodiceje*. U njima obrađuje temeljna pitanja navedenih filozofskih disciplina, nastojeći uvijek istaknuti „*crvenu nit*“, odnosno svoju kršćansku orijentaciju.

Zanimljivo je kako se detaljnije potrudio kod pripreme dviju skripti – iz *povijesti filozofije* i *teodiceje*, na kojima ćemo se i više zadržati. U njihovu pisanju služio se knjigama više autora, dok je kod pisanja *etike* i *kozmiologije* prevodio, točnije, slijedio L. Donata. Sve skripte tiskalo je Istarsko književno društvo sv. Ćirila i Metoda u Pazinu.

Ovdje ćemo prikazati Milanovićevu filozofsku i teološku orijentaciju, tj. istaknuti njegovu filozofsku poziciju koja osobito dolazi do izražaja vrednovanjem onih dijelova filozofije u kojima se filozofi opredjeljuju za kršćanstvo ili brane neki segment kršćanskoga nauka. Razlog je upravo ovoga pristupa u tome što im je i sâm autor kod pripreme posvetio najviše pozornosti i što upravo u njima dolazi do izražaja njegova filozofska, tj. bolje rečeno, teološka (kršćanska) pozicija.

X.

U svojem prikazu *povijesti filozofije* Milanović je krenuo od sâmihi početaka antičke filozofije, tj. od filozofije staroga vijeka, i to osvrćući se na filozofiju istočnih naroda, a završio je prikazom pozitivističke filozofije. U dodatku skripte obradio je još i socijalnu filozofiju. Skriptu je izdao 1958. godine. U pripremi materije služio se djelima A. Bazale, F. Šanca, C. Boyera, J. Hirschbergera i W. Windelbanda, vjerojatno zbog toga što imaju slične filozofske nazore.¹⁰² Ovdje nalazimo prikaz razvoja ljudske misli, civilizacije

¹⁰² Skripta *Povijest filozofije* napisana je na 168 stranica, a dodatak, tj. *socijalna filozofija*, nalazi se na stranicama 169-183.

i kulture. Sâm Milanović u uvodu ističe zašto je korisno, ali i „*potrebno*“ upoznavanje s filozofijom: „*Ljudi su misaona bića pa se već od najstarijih vremena mnogi trude, da razmišljajući nađu odgovor na najvažnija pitanja, koja nam se nameću o svijetu, životu, čovjeku i njegovoj duši, o svijesti, spoznaji, čudorednoj obavezi i svrsi, o obitelji, društvenosti, društvenom poretku i državi, zatim o Bogu, o početku i svršetku svih bića, o dobru i zlu, o prostoru i beskrajsnosti, o vremenu i vječnosti, o istini i dobroti, o načelima, pravu itd.*“¹⁰³ Iz navedenoga jasno je vidljivo kojim će se sve temama baviti ne samo u *povijesti filozofije* nego i u pojedinim filozofskim disciplinama, poput *etike, ontologije, kozmologije, filozofije politike, teodiceje* i drugih. No specifična zadaća *povijesti filozofije*, prema njegovu mišljenju, trebala bi biti sljedeća: „*Premnogi duboki mislioci su se naprezali, da o svemu tomu otkriju tajne i pronađu odgovore. Za one, koji su svoje filozofske misli poredali u skladan sustav, bilo istinit bilo neistinit, kažemo, da su stvorili svoj svjetovni nazor, kojim tumače početak, svršetak, bivstvo, svrhu i smisao nas samih i svega, što nas okružuje. Prikazati, što su od najstarijih vremena pa do danas pojedini filozofi mislili, zaključili i pronašli – to je zadaća povijesti filozofije. Dakle, povijest filozofije je prikazivanje razvoja filozofije.*“¹⁰⁴

Valja imati na umu kako je za pravilno shvaćanje filozofije od presudnoga značenja način na koji se pristupa određenoj tematici ili problematici. Milanovićeva je metodologija u tom pogledu vrlo jasna. On utvrđuje činjenično stanje – polazište prema kojemu o određenim filozofskim pitanjima gotovo uvijek postoji više različitih mišljenja i interpretacija, preciznije rečeno, kritika, a da niti jednu od njih ne bi trebalo unaprijed zanemariti ili zaobići. Zadivljuje njegova sklonost i otvorenost prema propitivanju „delikatne“ tematike – koju zastupaju protivnici kršćanstva – i sagledavanju iste s različitih, a vrlo često i oprečnih pozicija. „*Naprotiv*, kaže Milanović, *treba promatrati svaki sistem iznutra, sam kao takav, da se vidi, kakvim se dokazima služi, da li su tvrdnje među sobom u skladu ili protuslovne, vjerojatne ili besmislene, da li vode možda do apsurdna itd. Takva se*

¹⁰³ MILANOVIĆ, Božo, *Povijest filozofije i socijalna filozofija*, Pazin, 1956., str. 3.

¹⁰⁴ *Isto*, str. 3.

kritika zove imanentna. “¹⁰⁵ Dalje nastavlja preciznijim pojašnjenjem svoje metodologije te obrazlaže vlastiti odabir: „*Povijest filozofije može se služiti raznim metodama. Može proučavati svakoga filozofa posebice bez obzira na druge. To je individualistično shvaćanje. A može promatrati također samo filozofske sustave, koji su prevladali u neko doba. To je prosječno ili shematično shvaćanje. Nu najbolji je srednji put: obazirati se na filozofiju pojedinih filozofa i ujedno na opće shvaćanje (na filozofske sustave) u njihovo doba, jer je to malne uvijek povezano među sobom. Pojedinci su djelovali na opće mišljenje i opće mišljenje na pojedince.*“¹⁰⁶ Vidljivo je kako je bio krajnje oprezan u odabiru metoda te da mu je – čini se – krajnji cilj bio poticanje kritičkoga promišljanja, što je i danas vrlo poželjno i hvalevrijedno. Još samo jedan detalj. Milanović smatra kako valja istaknuti presudnu ulogu filozofije za približavanje Božjoj mudrosti te dodaje: „*Povijest filozofije je korisna. Tko nju uči, spoznaje također samu filozofiju, upoznaje mudrost te se time približuje Božjoj mudrosti.*“¹⁰⁷

Nakon uvodnih napomena Milanović započinje prikazom *povijesti filozofije* naglašavajući kako je svjestan kako ne može obraditi sve filozofe niti filozofske nauke, te najavljuje da će se ograničiti samo na one najvažnije.¹⁰⁸ Mi ćemo se ovdje osvrnuti i komentirati četiri filozofska „diva“ ili „filozofska velikana“ koji su obilježili povijest filozofije i filozofsku misao kao takvu. Riječ je o Platonu, Aristotelu, Descartesu i Kantu. Većina autora – pri tome mislimo na filozofe – zasigurno bi se složila da upravo ova četvorica predstavljaju klasike filozofskoga promišljanja. Skriptu Milanović piše na način odabiranja i tumačenja ključnih tema kojima su se bavili filozofi pojedine epohe, tj. unutar određenoga razdoblja. Krenimo redom.

105 *Isto.*

106 *Isto.*

107 *Isto*, str. 3-4.

108 *Isto*, str. 4.

X. 1.

Platonu posvećuje oko pet stranica teksta. Na početku spominje utjecaj njegova slavnog učitelja Sokrata na razvoj Platonove filozofije te navodi nekoliko biografskih podataka iz njegova života. Zanimljivo je njegovo viđenje Platona iz tzv. „svećeničke vizure“. Milanović Platonov sveukupan doprinos filozofiji vrednuje na sljedeći način: „*Stvorio je o svijetu posebni svjetovni nazor, što ga je uvijek dotjeravao kao umjetnik i sa svećeničkim osjećajima, jer je nastojao djelovati na druge.*“¹⁰⁹ Još je jedno Milanovićevo zapažanje vrlo interesantno. Riječ je o organizaciji rada i svojevrsnoga bogoštovlja u Platonovoj školi: „*Uz Akademiju je bio hram, u kojem se je svaki dan žrtvovalo muzama, zaštitnicama školskih zaveda, i po Platonovoj odredbi – također Gracijama.*“¹¹⁰ Tumačenju Platonovih ideja posvećeno je najviše prostora. Milanović prigovara Platonu što je kod izlaganja nauka o idejama učinio dvije pogreške. Prva se sastoji u tome da je pretpostavio pred-egzistiranje duša – što nije u skladu s kršćanskom naukom, a druga je vezana za Platonovo stajalište kako ideje postoje izvan stvarnosti, odnosno same za sebe, što je, prema Milanoviću, neprihvatljivo. Zatim utvrđuje: „*Također kršćanska filozofija priznaje ideje, ali samo u spoznaji Božjoj.*“¹¹¹ Ovu tezu dalje detaljno razrađuje. Ističe i ideju dobrote kao najvišu te objašnjava na koji se način do nje dolazi: „*Put do te ideje vodi preko promatranja ideje ljepote, najprije tjelesne, zatim duhovne. Time se je Platon mnogo približio kršćanskoj filozofiji, po kojoj je Bog stvorio sve zato, da daje stvorovima od svoje dobrote, a posljednja je svrha ljudi gledanje i uživanje Boga, koji je sama dobrota i ljepota.*“¹¹² Čini se kako Milanović forsira prikazivanje Platona u „kršćanskom ruhu“. Neosporan je Platonov doprinos obrazlaganju i kasnijem širenju kršćanske doktrine, no smatramo kako bi možda bilo korisnije da je Milanović detaljnije prikazao njegov spoznajni pristup. U svakom slučaju, nedostaje mu kritičnost o kojoj je govorio u svojem uvodu u skriptu.

¹⁰⁹ Isto, str. 23.

¹¹⁰ Isto.

¹¹¹ Isto.

¹¹² Isto, str. 25.

U nastavku Platonu ponovno pristupa nekritički te zaključuje: „*Svi se slažu u tomu, da Platon priznaje Boga. Pitanje je samo, da li je smatrao Boga jednom ili nečim iznad ideje. Ideji dobrote je pripisivao ista svojstva, koja pripadaju Bogu. U knjizi „Država“ piše da je Bog izvor i uzrok ideja. Iz Boga proizlazi, kaže Platon, princip istine, čudorednosti, ljepote i svetosti. Bog je idejna sila, koja stvara svijet (jedini tvorni uzrok).*“¹¹³ Potom navodi pet Platonovih dokaza za egzistenciju Boga, koje će kasnije detaljnije obraditi u skripti *teodiceje*, a nama su danas poznatiji kao inačice Tominih „putova“. Zaključuje kako je Platon o Bogu pisao više od Aristotela, „*(...) ali Aristotel je bio prvi, koji je sistematski i znanstveno obranio teizam*“. ¹¹⁴ Za čovjekovu dušu tvrdi kako je slična duši svijeta, tj. Bogu.¹¹⁵

U odlomku o čudoređu utvrđuje kako je posljednja svrha čovjekova djelovanja postati što sličniji Bogu.¹¹⁶ Iako se Platona smatra utemeljiteljem filozofije politike, koja je najrazrađenija od svih disciplina kojima se bavio, tome Milanović posvećuje najmanje prostora. Na kraju zaključuje kako je Platon bio vrlo utjecajan filozof, no u njegovim su se teorijama ipak potkrale određene pogreške.

X. 2.

Drugog antičkog filozofa – Aristotela – Milanović obrađuje na oko sedam stranica. Nakon odlomka u kojemu izlaže nekoliko biografskih crtica iz njegova života, Milanović ukratko opisuje podjelu njegovih djela. Ističe kako je Aristotelu najvažnija znanost teologija „*(...) jer govori o najvišem biću, koje stoji iza sve prirode*“.¹¹⁷ Zatim ističe kako je Aristotelova glavna preokupacija bila kritika Platonovih ideja.

Aristotelu se pripisuje utemeljenje logike kao filozofske discipline, pa se i na to Milanović osvrnuo, pokazujući važnost pojedinih filozofskih disciplina kojima se Aristotel bavio, počevši od logike i kritike, zatim metafizike, kozmologije i dr. Odlomak iz metafizike dovršava referirajući se na „*prvi Aristotelov dokaz, da postoji*

¹¹³ Isto, str. 26.

¹¹⁴ Isto.

¹¹⁵ Isto, str. 27.

¹¹⁶ Isto.

¹¹⁷ Isto, str. 29.

*Bog*¹¹⁸. Riječ je o dokazu iz gibanja u kojemu se pokušava objasniti fenomen gibanja, tvrdeći kako mora postojati prvi nepokretni Pokretnik, a to je Bog – taj je dokaz kasnije od Aristotela preuzeo sv. Toma Akvinski. U kratkom prikazu Aristotelove kozmologije Milanović ne propušta prikazati i ostale dokaze za Boga. Najprije izlaže dokaz o postojanju prvoga Uzroka. Tvrdi kako u nizu stvari postoje tri stanja: prva materija, stvari ovoga svijeta i čisto djelo. Posljednje navedeno ne može biti nitko drugi nego Bog. „*To je drugi Aristotelov dokaz o Bogu.*“¹¹⁹ Pozornost je posvetio i dokazu iz svrhovitosti, referirajući se na sveopću uređenost svijeta u kojemu postoji pokretač koji sve pokreće k savršenosti. „*To je treći Aristotelov dokaz o Bogu.*“¹²⁰ Autori na koje se Milanović poziva u prikazu Aristotela tvrde kako je Aristotel vjerovao da je Bog osoba. „*Ne spominje, doduše, da je osoba, ali kaže, da je Bog supstancija i da misli te mu tako pripisuje sve oznake osobe, koju je kasnije definirao Boecije kao pojedinačnu razumnu supstanciju.*“¹²¹

U prikazu o duši također se spominje Bog, i to tumačenjem u kojemu se tvrdi kako je ljudski razum nešto božansko.¹²² U prikazu etike govori se o posljednjoj svrsi čovjekova života, a to je blaženstvo: „*A blaženstvo je u umovanju, po kojem postaje čovjek sličan Božanstvu.*“¹²³ I ovdje Milanović dolazi do zaključka kako je posljednja svrha svega upravo Bog. Jedino u odlomku o državi nema izravnih poveznica s Bogom, no implicitno je prisutna ideja o onome koji sve dovodi u red te zahvaljujući kojemu sve što postoji ima svoju svrhu. Odlomak o Aristotelu Milanović završava zaključujući kako je njegova misao kasnije postala temeljem skolastičke filozofije.

118 *Isto*, str. 31.

119 *Isto*.

120 *Isto*.

121 *Isto*, str. 32.

122 *Isto*, str. 32.

123 *Isto*, str. 33.

X. 3.

Francuskome filozofu Reneu Descartesu Milanović posvećuje mnogo manje prostora, svega dvije i pol stranice. Ponovno insistira na prikazu samo onih dijelova sada Descartesove filozofije koji su relevantni za kršćanski nauk. Navodi kako Descartesa s „pravom nazivaju ocem moderne filozofije“.¹²⁴ Izlaže njegovu kratku biografiju te ističe neke poteškoće koje su zaokupile filozofove misli. „*Već u mladosti mučila je Descartesa velika tjeskoba, jer nije znao, koja bi istina bila tako jasna i sigurna, da bi mogla poslužiti kao stalna i nepogrešiva ishodišna točka za filozofiju. U svojoj sumnji zavjetovao se je, da će ići na hodočašće u Loret, ako mu Blažena Djevica pomoćne izaći iz te nejasnoće. U samotnim satovima u vrijeme vojničke službe sinulo mu je, kako sam kaže, 'svjetlo čudesnog otkrića', da je posve sigurna istina 'cogito, ergo sum'. To je bila 'prima certitudo' (prva sigurnost). Četiri godine kasnije ispunio je svoj zavjet. On je također u filozofiji sačuvao svoju vjeru u Boga i dušu.*“¹²⁵ Ne navodi, međutim, kako su se dalje razvijala njegova promišljanja o problemu metode, niti korake uz pomoć kojih se dolazi do sigurne istine, iako je to središnja teorija Descartesove filozofije.¹²⁶ No važno mu je istaknuti kako je Descartes priznavao glavna načela kršćanske filozofije.¹²⁷

U nastavku navodi kako je glavna Descartesova preokupacija bila paziti na koji se način može sazidati sigurna zgrada ljudskoga znanja te nastavlja: „*Tako je došlo do zaključka o postojanju Boga i razlici duše i tijela. Zaključio je, da mora postojati beskonačni Bog, kad ograničeni razum imade pojam o beskonačnosti. Zatim je uvidio, da Bog ne može kao pravedno biće dopustiti, da se varamo, kad nam je dao svjetlo razuma.*“¹²⁸ Na tragu ovih promišljanja u suvremeno se doba raspravljalo o Descartesovu dokazu za Boga, koji predstavlja inačicu poznatoga Anzelmova ontološkoga dokaza.¹²⁹ Kasnije u skripti obrađuje problem supstancije koji smatra najvažnijim dije-

¹²⁴ Isto, str. 87.

¹²⁵ Isto.

¹²⁶ O tome je riječ u Descartesovu djelu *Rasprava o metodi*.

¹²⁷ MILANOVIĆ, B., *Povijest filozofije*, n. dj.

¹²⁸ Isto, str. 88.

¹²⁹ Usp. DAVIES, Brian, *Uvod u filozofiju religije*, Zagreb, 1998.

lom Descartesove filozofije. Ističe kako je Descartesov pristup ovoj temi opasan, te da je Spinozu odveo u panteizam.¹³⁰ U daljnjem prikazu Milanović uglavnom ističe „slabe“ strane Descartesove filozofije – misli se na one dijelove u kojima ne dolazi do izražaja njegovo pristajanje uz kršćanstvo, za koje mu upućuje eksplicitne prigovore.

X. 4.

Filozofu klasičnoga njemačkog idealizma Immanuelu Kantu posvećeno je oko pet stranica teksta. Milanović se kod Kanta fokusirao na obradu onoga dijela filozofije koji se smatra najvažnijim, a riječ je o prikazu spoznajnoga problema, odnosno spoznajne teorije. Prema već ustaljenoj šablوني, i ovdje prikaz započinje izdvajanjem ključnih biografskih podataka. Odmah potom kratko komentira Kantovu teoriju o postanku svemira. „*Iz činjenice što se priroda i u kaosu razvija pravilno i u redu, dokazivao je u posebnom spisu, da postoji Bog. To je priznavao također u kasnijim godinama, ali je to priznanje prilagodio svojoj spoznajnoj teoriji.*“¹³¹ Dakle, i ovdje Milanović koristi priliku Kanta prikazati kao autora koji priznaje Boga, poput mnogih ranijih i kasnijih filozofa, te se u određenome smislu nalazi na „*liniji obrane kršćanske filozofije*“. Najviše prostora posvetio je opisu i tumačenju spoznajne teorije, tj. specifičnoga načina na koji funkcionira čovjekov spoznajni aparat. Nastanak svijeta, kao što smo ranije utvrdili, objašnjava pomoću Boga. „*Za svijet tvrdi, da je svijet vanjskoga zbivanja, a za Boga, da je uvjet bitka i bivanja uopće. To sve znači, da mi pomišljamo dušu, svijet i Boga zato što (po kategoriji uzročnosti) mislimo, da mora biti neki subjekt mišljenja, vanjskih pojava i zbivanja.*“¹³² Kantovoj etičkoj teoriji, koja je također od iznimne važnosti i u kojoj se po prvi put pojavljuju neke originalne teze i potpuno nov pristup, Milanović ne posvećuje dovoljno prostora, štoviše, čini se da je taj dio neopravdano zanemaren. Što se tiče Kantova vrednovanja religije, Milanović ističe: „*Religija je za Kanta samo spoznaja dužnosti kao zapovijedi Božjih, koje su samo izraz najvišeg čovječjeg uma. Pojam o kralje-*

130 MILANOVIĆ, B., *Povijest filozofije*, n. dj., str. 88.

131 *Isto*, str. 103.

132 *Isto*, str. 106.

vstvu Božjem stvara si čovjek uslijed težnje, da se naša volja uskladi sa voljom najvišega bića. Sustav prava nastao je popisom onoga, što nam zapovijeda nutarnja dispozicija, nazvana 'kategorički imperativ'.¹³³ Prilog o Kantu Milanović završava upoznavajući čitateljstvo s utjecajem koji je ovaj njemački filozof izvršio na svoje sljedbenike.

XI.

Skriptu iz *teodiceje* Milanović je priredio 1957. godine, i to na četrdeset devet stranica. Pri tome se koristi djelima dvojice autora: Maximiliana Rasta i A. Farges-Barbedettea, u izdanju Istarskog književnog društva sv. Ćirila i Metoda u Pazinu. U uvodu Milanović objašnjava etimologiju pojma *teodiceje*, koja je u početku bila zamišljena kao „*opravdanje Boga*“ od problema zla (Leibniz), da bi se kasnije proširila „*na čitavu nauku o Bogu, koja se u filozofiji inače zove također 'naravno bogoslovlje' (theologia naturalis)*“.¹³⁴ Riječ je o disciplini koju bismo danas jednostavno nazvali *filozofijom religije* jer obrađuje temeljna pitanja iz toga područja. Jasno je da je ovo specifično filozofska znanost u kojoj se do krajnjih rezultata ili zaključaka dolazi razumom, tj. umovanjem, za razliku od dogmatike, koja se oslanja na od Boga objavljene istine. Sama skripta dijeli se u tri dijela; tako se u prvome obrađuje Božja egzistencija, u drugome njegova esencija, a naposljetku Božje djelovanje. Odmah nakon uvoda Milanović objašnjava na koji se način u čovječanstvu formirao i shvaćao pojam Boga. Stalo mu je do toga da pokaže kako je pojam Boga prisutan od početaka civilizacije gotovo kod svih naroda.

Ovu, ali i ostale teme Milanović obrađuje na način da najprije iznosi određenu tezu/hipotezu, kako bi kasnije iznio mišljenja onih koji se s tom tezom ne slažu. Nakon toga pristupa detaljnome izlaganju dokaza koji idu u prilog postavljenoj tezi/hipotezi. Naposljetku izlaže suparničke teze i rješenja te pokazuje zašto one ne mogu biti prihvaćene.

Nakon rasprave o pojmu Boga Milanović prelazi na tematiku dokazivanja Božjega postojanja koja zasigurno vrlo interesira

¹³³ *Isto.*

¹³⁴ MILANOVIĆ, Božo, *Teodiceja*, Pazin, 1957., str. 3.

teističku, kao i ateističku stranu. Milanović taj dio naziva „*znanstvenim dokazima da Bog postoji*“. Među znanstvene dokaze svrstava one koji su nam otprije poznati kao inačice „*pet putova*“ sv. Tome Akvinskoga. Ovdje ćemo izložiti samo dio dokaza iz, kako ga Milanović naziva, „*reda svrhovitosti u prirodi*“ – kako bismo pokazali na koji način iznosi svoju argumentaciju. „*Taj se dokaz zove također 'fizički', jer se oslanja na fizički, a ne na metafizički red. Kako se red najbolje razabire iz svrhe, zove se također 'teleologijski dokaz'. Nekoji ga zovu također 'kozмолоški' ili 'teološki dokaz', jer je među ostalim dokazima, da Bog postoji, najzgodniji, i to bilo za učene, bilo za neučene osobe.*“¹³⁵ Potom Milanović nastavlja objašnjavati na koji način funkcionira red u prirodi, tvrdeći kako je moguće vidjeti svojevrsnu svrhovitost svega što postoji, da bi naposljetku postojanje reda i svrhe doveo u usku vezu s postojanjem Boga. „*A sklad, red i svrhovitost pretpostavlja ne samo moćno nego i mudro biće, koje sve to neprestano uredjuje i podržava. Bez takve mudrosti bio bi svijet nerazumljiv, bio bi posljedica bez uzroka. To mudro biće moralo je poznavati neizmjereno mnogo bivstava, iz kojih je izabralo na stotine tisuća vrsta, što postoje u živom i neživom svijetu. To je biće moralo, da izgradi takav red, predvidjeti buduće događaje među svim vrstama i pojedincima, da se tražeći hranu ne unište među sobom ili da ne poginu od gladi. A sve to zahtijeva beskrajnu mudrost. Postoji dakle beskrajno moćno i mudro biće, a to je Bog.*“¹³⁶

Ono što je izuzetno vrijedno u Milanovićevu pristupu argumentiranju jest činjenica da se ne zaustavlja samo na formalnom izlaganju dokaza, jer bi se time ono ograničilo samo na zastupnike navedenoga dokaza, nego se pita koji bi prigovori od strane neistomišljenika mogli biti izneseni i kako se na njih treba i može odgovoriti. Milanović, dakle, razmišlja o mogućim suparničkim rješenjima te i njih uvrštava u svoje izlaganje, u prvome redu zbog toga da bi ih mogao pobiti. Evo kako to izgleda na konkretnome primjeru: „*Tako mudro uredjenje svijeta htjeli su nekoji protumačiti*

135 *Isto*, str. 10.

136 *Isto*.

slučajem, nuždom, pasivnom i aktivnom evolucijom. ¹³⁷ Milanović analizira svako od ostalih predloženih rješenja te pojašnjava koje značenje ono ima za cjelokupno dokazivanje. „*Ali slučaj nije biće, da bi mogao djelovati. Tek kada se mimo zakona ili reda nešto dogodi, nastaje slijepi i nerazumni slučaj.*” ¹³⁸ Dakle, kako vidimo, red i svrhovitost nije moguće objasniti putem slučaja te se ovo rješenje pokazuje neprimjerenim. U nastavku navodimo: „*Nužda također nije mogla djelovati, jer niti su bića nužna niti je nužno njihovo djelovanje. Ako što nužno nastaje u redu i sa svrhom, onda se takva nužda može zamišljati samo kao razumna volja.*” ¹³⁹ Milanović ne samo da dokazuje svoju tezu nego također dokazuje zbog čega protivnička teza nije i ne može biti relevantna, tj. svojim suparnicima dokazuje kako nisu u pravu. Isto se događa s pozivanjem na dvije vrste tumačenja evolucije. „*Pasivna ili mehanička evolucija (prema nekim darvinistima kao na pr. Haeckelu ili Spenceru) može rastumačiti na pr., da si je rijeka iskopala korito, ali ne može rastumačiti tisuće drugih pojava. Na pr. kako se može rastumačiti da si organizam u nutarnjem tijelu materinom izgrađuje oči za gledanje, dok je još u tami, ili slušni organ, dok još ne čuje, usta, dok ne govori, želudac dok ne jede i ostale dijelove tijela, koji će služiti istom kasnije. Aktivna evolucija, koju spominju neki idealisti, na pr. Hegel, Schelling, Schopenhauer, Strauss, Bergson, također ne može kao slijepa nerazumna sila rastumačiti mudro uređenje. Instinkt, kojim životinje rade bez razmišljanja, potreban je sam, da bude razjašnjen po razumnom uzroku. Razni izumi ljudi također nijesu nastali kao slijepa djela nego poslije mnogog razmišljanja.*” ¹⁴⁰

Na sličan način Milanović raspravlja i o ostalim 'kritičnim' temama iz područja teodiceje. Pod 'kritičnim' temama mislimo prije svega na dokazivanje da Bog postoji. Ovdje se Milanović poziva na cijeli spektar dokaza, počevši od kozmoloških, psiholoških, dokaza iz morala i sl., zatim na temeljito analiziranje Božjih svojstava ili atributa, gdje se pojavljuju poteškoće u međusobnom odnosu

¹³⁷ Isto.

¹³⁸ Isto, str. 10-11.

¹³⁹ Isto, str. 11.

¹⁴⁰ Isto, str. 11.

atributa, primjerice, ako je Bog sveznajuće biće, kako je moguće da je čovjek slobodan i sl., problem Božjega stvaranja „iz ničega“ i ostalo. Na temelju odabira tematike koju obrađuje evidentno je da Milanović nije bježao od „teških“ tema, tj. onih koje su u povijesti filozofije od strane kršćana ocijenjene kao najkompliciranije za objašnjavanje i zbog kojih su ih protivnici najviše napadali.

U nastavku ćemo prikazati na koji način rješava jedan od velikih problema *filozofije religije*, a riječ je o problemu Božjega sveznanja i slobode volje. Problem se sastoji u tome što se čini da nije moguće istovremeno sačuvati atribut Božjega sveznanja, prema kojemu proizlazi da Bog zna sve – bilo da je riječ o prošlosti, sadašnjosti ili budućnosti – i čovjekovu slobodu, jer se nameće zaključak da ili Bog nije sveznajuće biće ili čovjek nije slobodan. Božje znanje, naime, implicira da će se dogoditi upravo ono što Bog zna, čime se nijeće ljudska sloboda. Čovjek ne može biti slobodan ako je unaprijed određeno kako i kada će se određena stvar dogoditi, s obzirom da je određena upravo Božjim znanjem. Pogledajmo najprije kako je Milanović izložio ovu problematiku. „*Bog poznaje sigurno sve slobodne odluke buduće i moguće. Razumljivo je, kako vidjesmo, da Bog poznaje sve, što je moguće, što postoji i prema tomu sve, što nužno proizlazi iz raznih uzroka, dakle također sve, što je bilo u prošlosti. Ali teže je shvatiti, da Bog znade također sve ono, što će se u budućnosti dogoditi, ili što bi se moglo dogoditi po slobodnoj volji njegovih stvorova. Poteškoća je u tomu, što se Bog ne može prevariti, pa se mora dogoditi baš ono, što unaprijed on predviđa, a kako da bude odluka slobodnih bića slobodna, ako ne može biti drugačija?*“¹⁴¹ Dakle, problem se ponajviše očituje kada je u pitanju znanje budućih događaja jer bi se upravo tu i trebala očitovati čovjekova sloboda. Slijedi njegova detaljnija analiza pojedinih aspekata izloženoga problema i konačno iznošenje svojevrsnoga rješenja: „*Iz spomenutog je razvidno, da buduće odluke, koje će slobodna bića stvoriti, ne poznaje Bog po njihovu odlučivanju, jer u tom slučaju ne bi bilo više slobodne volje, nego tek po odlukama kao takvima, koje će se sigurno dogoditi pa zato spadaju u vječne, Bogu*

141 *Isto*, str. 27.

poznate, ontološke istine – ne doduše one, koje su se dogodile, nego koje će se dogoditi. ¹⁴²

Milanović također raspravlja o Božjoj volji i o tome da se Božja volja, odnosno sloboda ne protivi njegovoj nepromjenjivosti. Tu posebno dolazi do izražaja poteškoća odnosa Božjih atributa – svojstva – za koje se ponekad čini da se međusobno isključuju. Milanović jasno formulira problem: *„Budući da je Bog nepromjenjiv, ne može mijenjati svoju volju, a volja, koja se ne može mijenjati, čini se, nije slobodna. Isto tako kad je Bog u svemu nuždan, mora biti nuždan i u svojoj volji, pa kako to da može on nešto stvoriti ili ne stvoriti i to ono, što je nenužno? Tako nam se čini, da su Božja nepromjenjivost i slobodna volja u protuslovlju.* ¹⁴³ Nakon detaljnoga analiziranja pojedinih rješenja i suprotstavljenih mišljenja Milanović naposljetku zaključuje kako *„Bog ne odlučuje svojom slobodnom voljom sad ovo sad ono, kao naša slobodna volja, koja je stvorena i zato drukčija, pa se odlučuje prema predmetu, što ga hoće. Bog je jednim činom svoje slobodne volje oduvijek odlučio za sve predmete, koje će stvoriti ili ne stvoriti, i u toj slobodnoj volji ostaje uvijek. A što svoju volju ne mijenja, to nije njegova nesavršenost nego savršenost, koja odgovara njegovu apsolutnom shvaćanju. Samo mi logički razlikujemo Božje odluke kao odnošaj prema raznim predmetima, ali sloboda Božja u djelovanju nije samo logički odnošaj.* ¹⁴⁴

Posljednja rasprava koju ćemo spomenuti jest ona vezana za Božje stvaranje „iz ničega“. ¹⁴⁵ To je teza koju su mnogi u povijesti opovrgavali jer im se činila nemogućom. Teško je objasniti kako ni iz čega može nastati nešto, tj. ako nemamo ništa, kako iz toga „ništa“ možemo stvoriti nešto? Stvar se a priori čini i intuitivno i logički nemogućom. No Milanović objašnjava kako se sve i na koji način može tumačiti izraz „iz ničega“ te pokazuje da Bog to zaista može učiniti.

¹⁴² *Isto*, str. 28.

¹⁴³ *Isto*, str. 33.

¹⁴⁴ *Isto*, str. 34.

¹⁴⁵ *Isto*, str. 34-37.

XII.

Iako je u uvodu svoje skripte Milanović gotovo eksplicitno naveo kako mu je cilj „*nepristrano*“ prikazati, tj. „*pretresti*“ glavne predstavnike *povijesti filozofije* i osvrnuti se na njihova temeljna učenja, na kraju ipak svjedočimo da taj zadatak nije u potpunosti izvršio. Već smo ranije spominjali zašto smo odabrali vrednovati samo prikaze četiriju reprezentativnih filozofa – Platona, Aristotela, Descartesa i Kanta, o kojima želimo iznijeti svoj sud. Vidljivo je, naime, kako Milanovićev pristup navedenim filozofima nije u potpunosti objektivan, što se napose manifestira u činjenici da je najviše razradio i komentirao one dijelove njihovih filozofskih teorija koje su u skladu s kršćanskom naukom. Štoviše, čini se da je u nekim aspektima tim istim filozofima pripisivao više „*kršćanskog senzibiliteta*“ nego što su ga oni zaista izrekli ili zastupali. S druge strane, primjećuje se neopravdan izostanak tumačenja pojedinih dijelova učenja kod spomenutih predstavnika, primjerice nedovoljno obrađena Platonova politička teorija, zatim Aristotelovo i Kantovo etičko učenje i sl. Također, ne možemo ne primijetiti kako je ne samo spomenutoj „četvorci“ nego i drugim filozofima koje obrađuje često upućivao prigovore vezane za one dijelove njihovih učenja koji nisu bili u skladu s kršćanskom naukom.¹⁴⁶ Nitko ne može i ne želi osporiti da su odabrani autori zaista zastupali određene aspekte kršćanskoga nauka. Primjerice, istina je da su Platonova i Aristotelova filozofska učenja dobrim dijelom ugrađena u sâme temelje skolastičke filozofije. Sjetimo se samo jednoga od najvećih teologa svih vremena, sv. Tome Akvinskog i njegovih pet „putova“ za dokazivanje Boga, u kojima je vidljiv utjecaj Platona i Aristotela. Ipak, čitatelji će kojima je namjera upoznati „kršćansku“ stranu tzv. „svjetovnih filozofa“ – prema našem sudu – profitirati čitajući ovu Milanovićevu skriptu.

Za razliku od skripte iz *povijesti filozofije*, drugu je skriptu Milanović očito mnogo temeljitije pripremao. U prvoj skripti često je izlagao određene stavove filozofa bez dokazivanja ili obrazloženja u kojima bi se jasno vidjelo na koji je način do njih došao. U *teo-*

¹⁴⁶ Bilo bi zanimljivo, ilustracije radi, usporediti Milanovićeve prikaze s onima važećega srednjoškolskog udžbenika iz filozofije, i to samo s obzirom na obradu temeljnih filozofskih učenja. Usp. KALIN, Boris, *Povijest filozofije*, Zagreb, 1996.

diceji ne čini takve propuste. Tu vrlo temeljito prikazuje i analizira temeljne probleme filozofije religije.¹⁴⁷ Kao da se pokušava staviti u poziciju vjernika koji razmišlja o određenim poteškoćama vezanim za vjeru u Boga i pritom nastoji pronaći najadekvatnije rješenje. Svakom problemu posvećuje potpunu pozornost nastojeći ne samo prikazati u čemu se određeni problem sastoji nego i obuhvatiti sve njegove aspekte i moguća rješenja. Također vodi računa o suprotstavljenim stajalištima, tj. prigovorima mogućih protivnika. Često nastoji ukazati na pogreške koje su protivnici učinili te opovrgnuti njihove teze. Jedini je nedostatak u tome što ne navodi bilješke koje bi referirale na originalne citate preuzete od filozofa koji su se tim temama detaljno bavili. Pohvalno je što ne zaobilazi gotovo niti jedan „škakljivi“ problem ili temu. Tu mislimo na nedoumice koje se pojavljuju s obzirom na kršćanski način promišljanja spomenute tematike. S te strane trebamo mu odati najveće priznanje. Ova je skripta vrlo korisna literatura koja u argumentaciji ne zaostaje niti za novim trendovima promišljanja dane tematike.

Božo Milanović svojim je intenzivnim djelovanjem i upornošću na više polja ostavio neizbrisiv trag u istarskoj povijesti dvadesetoga stoljeća.

¹⁴⁷ Usporedbe radi, možemo konzultirati literaturu koja se danas koristi u obradi filozofije religije. Milanović je u svojoj skripti obuhvatio gotovo identične teme. Vidi: DAVIES, B., n. dj.

**LIFE AND PHILOSOPHICAL REFLECTION
OF BOŽO MILANOVIĆ,
IN OCCASION OF 120 YEARS OF BIRTH AND
30 YEARS OF DEATH**

Summary

Božo Milanović (Kringa 10.10. 1890 - Pazin 28.12.1980) was an Istrian priest, patriot, active in the scientific, social and cultural field. Since early boyhood he was inspired by the Croatian populist ideas. He is one of the prominent Istrian personalities which through their activity promulgated the rights of the Croatian population. The most important, and also the most fertile period Milanović's life is the time between two World Wars when he was persecuted by the Italian fascist occupation, so that he spent most of that time in internment. He played an important role during the Peace conference in Paris in 1946, where destiny of Istria after the WW2 was decided. In the article his life path is presented as well as a part of his scientific activity related to philosophy. The accent is set upon his Christian reflection in the spirit of philosophy.

Key words: *Božo Milanović, theologian, historian, philosopher, patriot, social and cultural worker.*

